

**'EHL-İ HİREF-İ HASSA' TEŞKİLATININ OSMANLI
KÜLTÜR VE SANAT YAŞAMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ**
LOCATION AND IMPORTANCE OF THE 'EHL-I HİREF-I HASSA'
ORGANIZATION WITHIN THE OTTOMAN CULTURE AND ARTS

Yrd. Doç. Dr. Hülya KALYONCU

Bilgi Üniversitesi Moda Tarihi Anabilim Dalı

Özet

Sarayın *Ehl-i Hiref* teşkilatı, "sanat ehli" olan sanatkar ve zanaatkarlarla, hizmet veren çeşitli uzman kişilerin mensubu oldukları bölüklerden oluşan sarayın eğitilmiş üretim teşkilatıdır. Uzun yüzyıllar boyunca sarayın yüksek mertebeden sanatsal üretimlerini gerçekleştirmiş olan bu teşkilatın, üretim kapasitesi, teşkilatın organizasyon kabiliyeti, çalışma mekânları, kadroları oluşturan usta sanatçılar, kadrolarının eğitimleri ve teşkilata dair çeşitli bilgilerin yer aldığı arşiv belgeleri her zaman araştırma konusu olmuş, üzerinde önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak genelde bu bilgiler dağınıktır ve hala araştırılmaya ihtiyaç duyulan alanlar mevcuttur.

Dünya Medeniyetleri içerisinde yarattığı özgün sanat anlayışı ile kendine saygın bir yer edinmiş olan Osmanlı saray sanatını yaratan Ehl-i Hiref teşkilatının sorumluluğu oldukça fazla ancak üretim imkânları sınırlıdır. Ancak yine de, zaman zaman saray dışından alınan takviyeler ile de olsa, sarayın ihtiyaçları her dönem en azami şekilde karşılanmış ve saray sanatı ilkeleri çerçevesinde, ortak bir saray üslubunda üretilen şaheser eserler, diğer medeniyetler içinde hayranlık uyandıran, övgüyle söz edilen eserler olmuşlardır. Farklı disiplinlerden gelinerek yapılmış olsa da, saraya yönelik bu ortak üretimin gerçek başarısı *Ehl-i Hiref* teşkilatına ve en önemli kurumu *nakkaşhane'* nin yarattığı üslup birliğine aittir.

Bu çalışmada teşkilata ait bilgiler derlenmeye çalışılmış, teşkilatın ince işçilikli, yüksek kaliteli ürünleri ile ve ortak bir üslupla oluşturulan saray sanatının, halk sanatı üzerine de etkileri olduğu vurgulanmış ve teşkilatın iç yapısı, bölükleri, çalışma mekânları, çalışanların ücretleri, siyasi otorite ile ilişkileri, saraya destek üretim yapan, ülke sınırlarındaki lonca teşkilatlarına bağlı atölyeler, gezgin sanatçılar irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Hiref, Saray Sanatı, Teşkilat, Usta, Saray

Abstract

The *Ehl-i Hiref* Organization is a production organization of the Seraglio, consisting of artists and craftsman, who are "masters of art" as well as various specialists who are trained members of service divisions of the Seraglio. Archive documents related to production capacity, organisational skills of this organisation, their work places, master artists of the staff, trainings and education of these staffs who realized their artful productions for many centuries from the highest ranks in the Seraglio, have always been a research object and important works were made on this. However, these information are generally disordered and there are still fields that need more investigation.

The responsibility of the *Ehl-i Hiref* Organisation, that created the Ottoman Seraglio Art and earned a prestigious position for himself with the genuine understanding for art, which they created among the world civilizations, was very high, and yet the production possibilities were limited. Nevertheless, with supporting's from outside the Seraglio from time to time, all needs of the Seraglio were satisfied at a maximum level and the produced masterpieces, which were manufactured within the frame of Seraglio art principles in a common Seraglio style had become artefacts that were admired by other civilizations and spoken highly. Despite coming from various disciplines, the real success of this mutual production for the Seraglio belongs to the *Ehl-i Hiref* Organization and the united style created by its most important establishment the *nakkashane* (painter's house).

In this work it was attempted to gather *information* on the organization. It is underlined that the organisation with detailed art work and high quality products and together with a mutual style formed the Seraglio art which again had its impacts on the folk arts. Also, the internal structure of the organization, their divisions, work places, salaries of the workers, their relations to political authorities, ateliers who were attached to the guild organization within the country boundaries and made supporting production for the Seraglio as well as travelling artists were examined.

Key Words: Ehl-i Hiref, Seraglio Art, Seraglio, Organization, Master

GİRİŞ

Altı yüzyıl boyunca Anadolu topraklarında hüküm sürmüş bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Orta Asya Türk devletlerinden gelen altyapısı, kendinden önce Anadolu'da yerleşik toplulukların devrettikleri kültür mirasları ve üç kıtaya yayılmış sınırlarını çevreleyen kadim medeniyetlerin engin kültürleri ile yoğrulmuş ve bunu kısa bir süre içerisinde de özgün kimliğine dönüştürmüş, güçlü bir medeniyettir. Özellikle yükselme dönemi ve etkisi azalmış olsa da devam eden süreçte, dünyanın pek çok ülkesinde siyasal ve sanatsal önemli izler bırakmıştır.

Belli dönemlerde dahi olsa Avrupa sanatında da takip edilen, etkin bir sanat anlayışının yaratılması ise, imparatorluğun sanatsal faaliyetlerini yürütmekle sorumlu bir olan *Ehl-i Hiref-i Hassa*¹ teşkilatı sayesinde gerçekleşmiştir.

Hirfet sözcük olarak meslek, sanat ve iş demektir. Hirfet'in çoğulu olan hiref, Osmanlıca'da sanat ve zanaat sözcüklerini içermektedir. El işçiliğine dayanan hemen hemen her türlü üretim hiref kapsamında değerlendirilmiş, bu alanda çalışanlarda ehl-i hiref olarak adlandırılmışlardır². Doğrudan doğruya saraya bağlı olarak çalışan bu teşkilatta, uzmanlardan oluşan sanat ve zanaat birlikleri görev almışlardır. Birincil görevleri padişah ve maiyeti başta olmak üzere, elit tabakanın istekleri doğrultusunda sarayın sanatsal üretimlerini gerçekleştirmektir.

Uzun yüzyıllar etkinliği başarıyla sürmüş olan bu teşkilat, İmparatorluk'ta Osmanlı sanatlarını ortak bir üslupta birleştirerek bir saray sanatının yaratılmasını sağlamış ve Anadolu'da gelişen halk sanatına da öncülük yapmıştır. Primitif halk sanatlarının da, yüksek kaliteli Osmanlı sanatları düzeyine ulaşmasını sağlayan bu teşkilatın, Osmanlı sanat ve kültür yaşamı içerisindeki yeri son derece önemli olmuştur.

¹ Sakine Akcan, Ekici, 'III. Mehmed Döneminde 1596-1601 Tarihleri Arası Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Sanatkârlar' (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2013. S.14.

² Metin Sözen, ve Uğur, Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1986, s.105.

Saraya Üretim Yapan Kadrolar

Çağının en önemli süper güçlerinden biri olan Osmanlı'nın kendini dış dünyaya tanıtımında en önemli unsurlardan biri ve siyasi ve ekonomik gücünün de göstergesi saydığı, yüksek kalite ile üretilmiş günlük yaşam nesnelere, günümüzde müzeleri süsleyen en nadide sanat eserleridir. Saray için yapılan bu üretim, en kıymetli hammaddelerin kullanımı ile ve oldukça yüksek işçilik kalitesi ile yapıyordu. Sultanın, ailesinin ve sarayın talepleri yanında, yabancı elçiler aracılığı ile Avrupalı krallara gönderilen kıymetli hediyelerin üretiminin de bu teşkilat tarafından gerçekleştirilmesi gerekiyordu.

Sanatkârların çoğu, sarayın kendi bünyesinde yetişen, Enderun eğitimi almış kişilerdi. Ancak el emeği bu üretim yeterli işgücü ve sınırlı çalışma mekân şartları ile oldukça düşük kapasite ile yapılabiliyordu ve sarayın yoğun taleplerine yeterli gelmiyordu. Bu nedenle, son derece itina ile ve büyük bir titizlikle hazırlanmış bu eserlerin üretimleri, saray tarafından farklı yollarla olmuştur.

Bunlardan birincisi doğrudan saraya bağlı olarak çalışan Ehl-i Hiref teşkilatının yapmış olduğu çalışmalardır. Nesiller boyunca yaşayan eserler üretmiş bu teşkilat dönemin en düzenli çalışan, en organize oluşumlarından biridir ve başarı sırrı teşkilatlanma düzeninde saklıdır. Ehl-i Hiref teşkilatına mensup sanatçı ve zanaatçılar sarayın Birûn (Kapıkulu) halkından olup, bu kuruma alınacak kişiler önceleri Hıristiyan asıllı pençik ve devşirme olan acemi oğlanlar arasından seçilmekteydi. Daha sonraları saray dışından bir sanat dalında yeteneğini ispat edenler arasından da seçilmişlerdir³.

Bunun yanı sıra, maaş defterlerinde *gilman-ı pişkeş* olarak kaydedilen çeşitli devletlerden veya beyliklerden hediye olarak Osmanlı'ya gönderilen yetenekli sanatçılar da teşkilatta yer almışlardır. Ayrıca, sadrazamların ve beylerin himayesinde çalışmış olan bazı sanatkârlar, bu kişiler öldüğünde veya gözden düştüğünde, saraya devredilerek teşkilat bünyesinde görevlendirilmişlerdir. Bunların yanında, bazı dönemlerde fethedilen devletlerin ünlü saray ustaları da savaş ganimetleriyle birlikte Osmanlı sarayında görevlendirilmişler ve kurumda önemli bir topluluk oluşturmuşlardır. Ehl-i Hiref, kapıkulu halkından olduğundan dolayı zaman zaman orduya tayin olup görevlerini orda da icra ederlerdi.

Pekçok sanatkâr ve zanaatkâr grubu bünyesinde toplayan bu teşkilatta organizasyonun en üst yetki merci, saray otoritesinin en yetkili kişilerinden hazinedarbaşı'dır. Teşkilata bağlı usta sanatçılar hazinedarbaşının inisiyatifinde hazineden temin edilen çok kıymetli malzemeleri kullanarak, ince işçilikle ve yüksek nitelikte çok kaliteli eserler üretmişlerdir.

Yine üretime yardımcı saray iç teşkilatı kapsamında, terziler, sanatkâr ve zanaatkâr saray kadınları ve imrahora bağlı sanatçı grupları da yer almaktaydı. Bunlardan terziler hilat ve kaftanların dikimini üstlenmişler, zanaatkâr saray kadınları ince yastık, yorgan ve örtü işlemleri üretmişlerdir. Padişahın koşum takımları ise imrahor zanaatkârları tarafından yapılmıştır. Ayrıca imparatorluğun imar faaliyetlerini organize eden Hassa Mimarlar Ocağı' da, Ehl-i Hiref teşkilatı içerisinde faaliyetlerini yürütmüş olan en önemli birliklerden biridir.

Diğer taraftan, gerekli olduğu durumlarda örgüt dışında, İstanbul'daki esnaf loncalarına bağlı veya başkent dışında faaliyet gösteren sanatçılar da geçici olarak saray hizmetine alınmışlardır⁴. Sarayın dışındaki devlet atölyelerinden, esnaf loncalarına bağlı imalathanelerden ve çini, seramik, dokuma, bakır, demir eşya gibi yalnız belirli bir alanda

³ İsmail, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 462; Meriç, , *Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları*, s. VI.

⁴ Filiz, Çağman, "Osmanlı Sanatı", *Anadolu Medeniyetleri Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi Katalogu, Cilt III, Selçuklu/ Osmanlı* (İstanbul, 22 Mayıs-30 Ekim 1983), Ankara, 1983, s.98.

yoğun üretim veren İznik, Kütahya, Bursa gibi merkezlerin atölyelerinden destek üretimler yaptırılmıştır.

Bunun yanında geçici görevlerle çalışan gezgin zanaatkâr ve sanatçılara da zaman zaman görevler verildiği bilinmektedir. Böylece teşkilatın kapsamına dâhil işlerde, çalışan sayısı yeterli gelmediğinde teşkilata bağlı olmayan seçilmiş sanatçılarda görevlendirilmiş oluyorlardı. Örneğin dönemin en önemli hattatlarından Ahmed Karahisari ve önemli nakkaşlardan Hasan'ın sarayın Ehl-i Hiref teşkilatına bağlı olmadan, saraya hizmet ettiği bilinmektedir⁵.

Böylece, zaman zaman artan talep doğrultusunda sayıları arttırılan ve zaman zaman sadece teşkilata dışarıdan destekle organize edilen bu sanatçılar topluluğun ortak amaçları saraya hizmettir.

Teşkilat ve Bağlı Olduğu Siyasi Otorite

Osmanlı'da bu nadide eserlerin üretimlerinde belirleyici unsur her zaman siyasi otorite olmuştur. Sanatçılar eserleri yaratmada tamamen özgür bırakılmamış, üretimleri belli normlara bağlanmıştır. Gerek saray içi teşkilatta ve gerekse saray dışı atölyelerde üretiminde, sanat eserlerinin üretiminde siyasi otorite tarafından belirlenen modeller, desenler ve renkler kullanılıyordu. Model ve desenlerin yaratılması, Ehl-i Hiref teşkilatının en önemli organı nakkaşhanenin sorumluluğunda idi. Ayrıca günlük kullanım nesnelere yanında, sarayın ve saray erkânına ait diğer mekânların düzenlenmesinde ihtiyaç duyulan eşyaların ve mimari öğelerin tasarımı ve üretimi de yine Ehl-i Hiref'in sorumluluğu ve yetkisine verilmiştir.

Merkezi otorite anlayışı ile imparatorluk sınırları içerisinde üslup açısından ortak, aykırılıklar arz etmeyen ve birbirine paralel bir sanat tarzı yaratılmış oluyordu. Bu otorite önceleri Bursa ve Edirne sarayları iken, 15.yüzyıldan itibaren İstanbul sarayı merkezi güç olmuştur. Bu üslup birliği çiniden, kumaşa, ahşaptan seramiğe birçok malzeme üzerinde uygulanmış ve yüzyıllarca devam edecek saray sanatının ihtişamının temelini oluşturmuştur. Teşkilatın en etkin olduğu dönem 16. ile 18. yüzyıllar arasındadır.

Teşkilata Dair Arşiv Belgeleri ve Kaynaklar

Ehl-i Hiref kurumunun ilk olarak ne zaman teşkilatlanmaya başladığı tartışmalıdır. Ancak bu sınıfa ilk olarak, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde, 1471 Otlukbeli Savaşı'ndan sonra varlık gösteren bazı bölüklerin mevcudiyeti ile adım atıldığı düşünülmektedir. Defterlerden anlaşıldığı üzere, teşkilat II. Bayezid döneminde sistemli bir şekilde organize hale gelmiş, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın seferleri sonucunda imparatorluğa getirilen sanatçılarla genişletilmiş ve etkin dönemine ulaşmıştır.⁶

Teşkilat ile ilgili ayrıntılı bilgiler içeren en önemli arşiv belgeleri, *Ehl-i Hiref maaş defterleri*'dir. Bu defterlerden büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Ehl-i Hiref'e mensup sanatkârların günlük ücretlerinin kaydını tutmak amacıyla hazırlanan bu belgeler, maaşların üç ayda bir ödenmesi nedeniyle üç aylık dönemleri kapsamaktadır. Defterlerde bölüklerin adı yazıldıktan sonra, yer yer ustaların isimlerine, bazen lakaplarına ve nereli olduklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır⁷.

Bu defterler hazine kayıtlarının tutulduğu çoğunluğu siyakat yazı ile bazen de Türkçe ya da bazen de Farsça yazılmışlardır. Defterlerde, ustalar genellikle uğraş alanlarına göre gruplandırılmışlardır. Listenin başında her zaman baş ustanın ismi bulunmaktadır ve

⁵Zeren, Tanındı 'Nakkaş Hasan Paşa', *Sanat*. No:6, 1979, s.114-125.

⁶Süleyman, Kırmıtafıf "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: 1996.

⁷Filiz, Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, 1988, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.74.

çırakların adları daha sonra sıralanmıştır. Bu defterlerde ödenen günlük ücretlerle sanatçıların etnik kökenleri, nereden geldikleri ve hangi padişah döneminde saraya alındıkları yer almaktaydı. Bazı defterlerde sanatçı isimlerinin yanında sahip oldukları unvan da yazılmış olup, kimi örnekler sanatçının babası ve kardeşi gibi aile bilgilerini de içermektedir. Bu bilgiler babası da kendisi gibi sanatkârlık yaptıysa belirtilmiş, bir anlamda sanatçının babası tarafından yetiştirilip ilgili mesleğe hazırlandığına vurgu yapılmıştır. Zaman zaman dışarıda çalışan ve ürünleri beğenilen bazı ustalar da saraya alınır, defterlerde adının yanına 'yeteneğinden ötürü alındı' kaydı düşürülürdü.

Kanuni dönemine ait 1526 tarihli defterin Ehl-i Hiref maaş defterlerinin en erken tarihli olduğu düşünülmeyle beraber, tarihi tespit edilememiş bir defterin, bölük adlarından ve müteferrikada verilen isimlerden II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait olduğu anlaşılmıştır. Bu defterde yalnızca bölük adları, çalışanların sayısı ve toptan ödenen ücret bilgileri bulunmaktadır⁸. Dolayısıyla bu defterden Ehl-i Hirefin ilk olarak II. Bayezid döneminde teşkilatlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu defterlerin sonuncusu 1796 yılına aittir.

Ehl-i Hiref le ilgili arşiv kaynaklarından bir diğeri ise, *in'âm defterleri*'dir. Ehl-i Hiref'e mensup sanatkârlar, bayramlaşma törenleri, düğünler gibi özel günler ile saraya ilave edilen bir yapının veya önemli bir cami inşasının bitiminde yapılan açılış törenlerinde, padişaha takdim etmek üzere kendi sanat dallarında hediyeler hazırlayarak bunun karşılığında padişahın yüklü bir miktarda ücret ve kaftan gibi hediyeler, bazen de maaşlarına zam ve terfi almaktaydılar⁹. Sanatçıların Sultan'a bu şekilde takdim ettikleri hediyeler ve bunların karşılığında aldıkları in'amlar ayrı ayrı defterlere kaydedilmiş ve bunlardan bazıları günümüze ulaşmıştır. Padişaha sunulan hediyelerin kaydedildiği bu defterler, takdim işinin hangi vesileyle olduğunu belirten bir başlıkla başlamaktadır. Bu başlığın altında eseri hazırlayan sanatçının adı, icra ettiği sanat dalını ifade eden unvanıyla beraber yazılmış, adının yanına sultana takdim ettiği hediyeler de adetleriyle birlikte kaydedilmiş, bir anlamda bir hesap kaydı tutulmuştur.

Günümüze ulaşan en erken tarihli in'am defteri II. Bayezid dönemine ait olup, diğerleri ise Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında oluşturulmuştur. II. Bayezid döneminde kayıtları tutulan in'am defteri ayrı tarihlere sahip birkaç bölümden oluşmakta olup, ayrıca *cemâat-i müşâharehoran* adı verilen, sarayda görev yapan şairler, müzisyenler ve çeşitli ulema sınıfı mensuplarının yer aldığı bir bölümü de ihtiva etmekteydi¹⁰.

Ehl-i Hiref'e bağlı sanatçıların aldıkları hediyeler ve hazırladıkları eserler konusunda bilgiler veren defterlerden bir diğeri, Osmanlı dönemi muhasebe defterleri arasında bulunan, hazineye giren hediyelerin ve hazineden çıkan altın, gümüş, kürk vb. hediyelerin ve diğer harcamaların kayıtlarının tutulduğu *ruzname defterleri*'dir.

Padişahın özel harcamalarının, siparişlerinin yerine getirilmesinden sonra yapılan ödemelerin kayıtlı olduğu *ceyb-i hümayun defterleri* de Ehl-i Hiref örgütü içinde yer almayan serbest çalışan sanatkârların da bayramlaşma, açılış vb. vesilelerle sultana hediye takdim ettikleri ve bunun karşılığında aldıkları in'amları gösteren defterlerdir. Bu sanatkârlar, sundukları eserlerin beğenilmesi halinde bir yevmiye veya aylıkla teşkilata alınarak saray için çalışmaya başlamaktaydılar¹¹. Kurumla ilgili dolaylı olarak bazı veriler elde edilebilecek Ruûs

⁸ Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı", a.g.m., s.75.

⁹ Rıfkı Melül Meriç "Türk Sanatı Tarihi Vesikaları: Bayramlarda Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları", a.g.m., s.764.

¹⁰ J.M. Rogers – R. M. Ward, a.g.e., s.121.

¹¹ Rıfkı Melül Meriç, a.g.m., s.765.

defterleri ve Masraf-ı Şehriyârî Kalemî defterleri gibi çeşitli muhasebe kayıtları da konuyla ilgili diğer arşiv belgeleri arasındadır.

Konuyla ilgili başvurulmuş ana kaynaklar arasında ise, ilk olarak Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî'nin kaleme aldığı ünlü eseri *Seyahatname* gelmektedir. Özellikle İstanbul şehir esnafı ve ürettikleri eserler hakkında geniş bilgiler veren eserde, saray için üretim yapan esnaf grupları ve sarayın verdiği siparişler gibi konuyla ilgili detaylı notlar da aktarılmıştır. Kurum hakkındaki bir diğer ana kaynak ise, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin yazdığı *Menâkıb-ı Hünervoerân* isimli eserdir. Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları şeklinde çevrilip yayına hazırlanan bu kitapta, Ehl-i Hiref'te çalışmış olan ünlü kâtipler, nakkaşlar, müzehhipler ve mücellitlerin eserleri ve hayatlarına dair bilgiler bulunmaktadır.

Teşkilatta İç Yapılanma

Ehl-i Hiref'e sanatçı alımı, devşirme ve pençik olanlardan bir sanat dalına yeteneğini kanıtlamış acemi oğlanlar arasından yapıyorsa da, ilk olarak *şakird*'lik dönemiyle başlamaktaydı. Bu kişiler bağlı oldukları bölüğün ustaları tarafından yetiştirilmekteydiler. Kendi bölüklerindeki başarıları o bölüğün baş sanatkârı tarafından değerlendirilmekte, ancak yeterli bulunurlarsa üstatlığa geçebilmekteydiler. Maaş defterlerinde her bir bölüğe bağlı şakirdler ayrı başlık altında belirtilirken, ustalar, sersanatkar, ser bölük gibi farklı unvanlarla kaydedilmekteydi. Bu anlamda, hiyerarşik bir çalışma düzenine sahip olan Ehl-i Hiref teşkilatı, usta çırak ilişkisiyle üretim yapan bir eğitim kurumu özelliği de taşımaktaydı.

Teşkilat, Hazine-i Hümayun'un sorumlusu olan hazinedarbaşına bağlıydı¹². Teşkilata sanatçı alımı, görev değişikliği, görevlendirme ve terfi gibi her türlü idari konudan hazinedarbaşı sorumluydu ve bu gibi durumlar onun arzı üzerine gerçekleşirdi. Ayrıca çeşitli şikâyet ve anlaşmazlıklar da hazinedarbaşına iletilir, kendisi de durumla ilgili gereken kararı verirdi¹³. Yaptıkları işe göre ayrıca ücrete tabi olabilen Ehl-i Hiref mensupları, saraya veya sultana sunulacak eserleri hazırlamak üzere, *teberdaranı zülüfliyan* aracılığıyla hazinedarbaşından siparişlerini almaktaydılar.¹⁴ Siparişlerin hazinedarbaşı tarafından verildiği, çeşitli belgelerle önemli eserlerde de görülebilmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Sultan III. Murad Divanı'nın Serzergen Mehmed Usta tarafından hazırlanan mücevherli cildi ile III. Murad Surnâmesi (H.1344) gibi son derece değerli iki eserde dönemin hazinedarbaşı olduğu düşünülen Zeyrek Ağa'nın adının geçmesi, siparişlerin kendisi tarafından verildiğini göstermektedir. Bu durumda, hazinedarbaşının o dönemde bu eserlere adı kaydedilecek kadar önemli bir statüye sahip olduğu sonucuna varılmaktadır¹⁵.

Hazinedarbaşından konuyla ilgili direktifleri alan kethüda da yeni görevleri ve siparişleri ilgili bölüğün başına iletir ve bölükbaşının da kendi bölümü içinde yapacağı organizasyonla eserin hazırlık çalışmaları başlamış olurdu. Ehl-i Hiref maaş defterleri de yine hazinedarbaşı tarafından tutulmaktaydı.

Hazinedarbaşından başka teşkilatın resmi işlerinde reisülküttab da söz sahibiydi ve bu konudaki tezkiresi dikkate alınırdı¹⁶. Teşkilatın tayin emirleri, ruûsları, zamları, yükseltmeleri, gedikleri, nakilleri ve diğer resmi işlemleri bağlı buldukları kalemlerdeki defterlere geçirilip sanatkârlara tezkereleri verildi¹⁷.

¹²İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s.318.

¹³Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, a.g.e., s.12,13.

¹⁴Filiz Çağman, *"Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı"*, a.g.m., s.74.

¹⁵Filiz Çağman, *"Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı"*, a.g.m., s.74.

¹⁶Hilal, Kazan, "Topkapı Sarayı'nda Kâtipler Cemiyetinin (Cemâat-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri", *Osmanlı Araştırmaları*, S.24, 2004, s.221.

¹⁷Bahattin Yaman, "1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkârları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13, Isparta:2004, s.86,87.

Ehl-i Hiref defterlerindeki bölük listelerinde genel olarak her zaman en üst sırada kaydedilen sersanatkar unvanlı kişilerin bölüğün başı olarak organizasyonu yönettiği ve bölüklerdeki iş bölümünü sağladığı düşünülmektedir. Oldukça geniş yetkilere sahip sersanatkarların, nakkaşan ve mücellidan gibi sanatsal nitelik isteyen bölüklerde, eserin tasarımı aşamasında da söz sahibi olduğu düşünülmektedir. Sersanatkar, ilgili bölükle beraber aynı branştaki serbest esnaf grubunun da yöneticisi konumundaydı. Bir esnaf grubu ile ilgili alınan kararlar ve yapılan düzenlemeler ilgili esnaf grubunca ser unvanlı kişilere de bildirilir, kendisinin bilgisi dâhilinde işler yürütülürdü¹⁸.

Bir diğer Ehl-i Hiref çalışanı olan kethüda ise, kurumun maddi ve idari işlerinden sorumlu olup hazinedar başı tarafından kendisine iletilen sipariş emirlerini ilgili bölüğün başına bildirmektedir¹⁹.

Teşkilat Kadroları

Doğrudan doğruya saraya hizmet eden bu kurum, yaptıkları organizasyonun büyüklüğü itibari ile daha etkin çalışabilmek için bölükler halinde faaliyet göstermiştir. Kuyumculuk ustasından minyatür sanatçısına, silah yapımıcısından kumaş tasarımcına Osmanlı döneminde var olan her tip sanat dalında usta sanatkârları bünyesinde barındıran Ehl-i Hiref kurumunda, dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre bölük ve sanatçı sayıları değişebilmekteydi. Örneğin: Ehl-i Hiref teşkilatının altın çağını yaşadığı ve en kalabalık olduğu 16. yüzyıl, nakkaş, kuyumcu ve kemha dokuyucu bölüklerinin mevcudunun en yoğun olduğu dönemdir. 1005/m.1596-97 tarihli bir belgeye göre, sanatçı sayıları bazı dönemlerde bin beş yüz ikilere kadar çıkabilmekteydi. Bölüklerin sayıları zaman zaman kırk beşi bulmaktaydı²⁰.

Ancak yüzyıllar içerisinde sarayın ihtiyacına göre bazı bölüklerin varlığını sürdüremediği veya yeni bölüklerin oluştuğu görülmektedir. Örneğin, sarayın değişen ihtiyaçlarına bağlı olarak, 17. yüzyıldan sonra kandilciler, dericiler, saatçiler ve mürekkepciler gibi zanaat alanında üretim yapan yeni bölükler oluşturulmuştur.

Hiyerarşik yapısını varolduğu dönemler boyunca koruyan kurumda bölükler içinde görülen unvanlar, dönemlere ve her bir bölüğe göre değişiklik gösterebilmekteydi. Ehl-i Hiref maaş defterlerinde, bölüklerde yer alan sanatçıların genel olarak sanatkâr ve şakird başlıkları altında toplandığı görülmektedir²¹.

Ehl-i Hiref'in birçok bölükleri üretimi temel alırken, bazı bölükler üretim yanında organizasyon işini de üstlenmişlerdir. Bazı bölükler ise sadece organizasyon işi ile alakadar olmuşlardır.

Bu bölükler:

Kitap Sanatları Bölükleri: *Katibanlar* (Kurumun kâtiplerinin bağlı bulunduğu "Cemaat-i Katiban-ı Kütüb", saray kütüphanesi için el yazması eserler, hat levhaları, yazı albümleri hazırlayan ustalar bölüğüdür. Ayrıca, kendilerinden önceki yüzyıllarda yazılmış el yazmalarını da gerekli gördüklerinde tamir etmişlerdir. *Nakkaşanlar* (Bu bölük içerisinde bir el yazmasındaki veya albümdeki minyatürleri yapan sanatçılar, mürekkep ve fırçayla desen çizen siyah kalem ustaları, kitapların tezhiplerini yapan müzehhipler, portre sanatçıları ve duvara

¹⁸Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları. 18.yüzyılda Ehl-i Hiref*, a.g.m., s.25.

¹⁹Filiz Çağman, "Behind the Ottoman Canon: The Works of the Imperial Palace", *Palace of Gold and Light. Treasures from the Topkapı Istanbul*, İstanbul, 2000, s.48.

²⁰Filiz Çağman, "Osmanlı Sanatı", a.g.e., s.98; Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, a.g.e., s.33.

²¹Ancak 17. yüzyıl sonundan itibaren, bu ayırım kalkmış, sanatçılar tek başlık altında kayda geçirilmeye başlanmıştır. Söz konusu dönemden itibaren sanatçı sayılarında görülen azalmalar ve kuruma şakird olarak yeni kişilerin alınmamasının bu duruma sebep olan faktörler arasında olduğu düşünülebilir.

monte edilecek çinilerin veya kalemişi süslemelerin desenlerini çizen sanatçılar bulunmaktadır. Ana görevleri saray kütüphanesi için hazırlanan el yazmalarının tezhip ve minyatürlerini yapmak olan nakkaşlar bölümü, bunun dışında sarayla ilgili çeşitli eşyalar ve mimari yapılar olmak her türlü eserin süsleme tasarımından sorumluydular.) *Mücellidanlar* (Saray Kütüphanesi için hazırlanan değerli el yazmalarının cilt tasarımlarını yapan bölüklendir.)

Kuyumculuk Sanatları Bölükleri: *Zergeranlar* (Altın objelere farklı tekniklerde motifler işleyen, bu eserleri elmas, yakut, firuze gibi değerli taşlarla süsleyen, savat ve mine gibi teknikleri uygulayan sanatkarlar topluluğudur.) *Hakkâkinler* (Saray için hazırlanan kuyumculuk eserlerine yerleştirilecek değerli taşları yontma ve yerleştirme işinden sorumlu bölüklendir.) *Zerrişanlar* (Gümüş, bakır gibi madenleri ve altından çeşitli motifleri veya bu motiflerin meydana getirdiği kompozisyonları, ahşap ve fildişi malzemenin üzerine kakma yoluyla yerleştiren sanatçılar bölümüdür. Maaş defterlerinde “cemâat-i zerişân-ı hâssa” olarak geçmektedirler.) *Kuftegeranlar* (Bakır, bronz gibi madenler üzerine, altın veya gümüşle kakma ve çakma tekniği ile süsleme yapan sanatçılar bölümüdür. Maaş defterlerinde isimleri “cemâat-i kuftegerân-ı hâssa” olarak geçmektedirler.) *Sikkezenler* (Cemâat-i sikke künân-ı hâssa” başlığı altında defterlere kaydedilen bu bölüm, para ve madalya üretimi için gerekli olan kalıpları hazırlamakla sorumlu gruptur.)

Dokuma Sanatları Bölükleri: Başta hanedan üyeleri için hazırlanan giysilerin kumaşları olmak üzere sarayda kullanılan muhtelif örtüler, perdeler, kitap kapları, yastık kılıfları, mendiller gibi çeşitli objelerin kumaşlarını farklı teknikler kullanarak dokuyan ve dokunacak kumaşlarda kullanılan iplikleri hazırlayan ve bu nesnelere dikmekle sorumlu olan bölüktür. *Külâhdüzanlar* (Defterlerde “cemâat-i külâhdûzân-ı hâssa” olarak geçen bu bölüm saray mensuplarının başlık ihtiyacını karşılamakla sorumlu bölüktür.) *Simkeşanlar* (“Cemâat-i simkeşan-ı hâssa” adıyla bilinen bölüm altın ve gümüş madenini dokumada ve işlemede kullanıma hazır hale getirmekle sorumludurlar.) *Zerdüzanlar* (Maaş defterlerinde “cemâat-i zerdûzân-ı hâssa” olarak kaydedilen bu grup, kumaşlara altın iplik işlemekle sorumlu bölüktür.) *Kazzazanlar* (Defterlerde “cemâat-i kazzazân-ı hâssa” olarak geçen bu bölümün görevi sarayın ileri gelenleri için hazırlanacak ipekli kumaştan kaftan vb. giysilerin dikimini yapmaktır.) *Postindüzanlar* (Defterlerde “cemâat-i pustîndûzân-ı hâssa” olarak geçen hassa kürkçüleri sultanın ve saray halkının giyeceklerine kürk dikmekten sorumlu olan bölüktür.) *Mûzedüzanlar* (Sarayın çizme, ayakkabı, pabuç, çizme, terlik ve mest gibi ayağa giyilen her türlü pabuç türünü üreten bölüktür. ‘Cemâat-i mûzedüzan-ı hâssa” olarak defterlerde geçmektedirler.) *Aba-yi bafanlar* (Maaş defterlerinde “cemâat-i abây-ı bâfân-ı hâssa” olarak kayıtlı olan aba dokuyucular, kaba yünden bir kumaş türü olan abayı dokuyan sanatçıların oluşturduğu bölüktür.) *Kemhabafanlar* (“Cemâat-i kemhâ- bâfân-ı hâssa”adıyla defterlere kaydedilen kemha dokuyucuları isminde ifade edildiği gibi, kemha adı verilen değerli kumaşı dokuyan bölüğe verilen isimdir.) *Kaldifebafanlar* (Defterlerde“cemâat-i kadife bâfân-ı hâssa”olarak geçen kadife dokuyucular, sarayın kadife kumaş ihtiyacının karşılanmasından sorumlu olan gruptur), *Kaliçebafanlar* (“Cemâat-i kaliçe bâfân-ı hâssa” olarak defterlerde adı geçen hassa halıcıları, sarayın ihtiyacı olan halı üretimini gerçekleştirmekle sorumlu olan bölüktür.) *Keçeciyanlar* (Defterlerde‘Cemâat-i keçeciân-ı hâssa” olarak geçen bölüm, sarayın ihtiyacı olan keçe malzemeyi üretmekle yükümlü bölüktür.)

Silah Yapımı Sanatları Bölükleri: Saray mensuplarının savaş, av ve çeşitli sporlar esnasında kullanacakları objeleri hazırlamakla sorumlu bölüktür. *Şimşirgeranlar* (Defterlerde “cemâat-i şimşirgerân-ı hâssa”olarak kaydedilen hassa kılıççıları, sarayın mensupları için sanatsal değeri olan kılıç üretimini gerçekleştirmekle sorumluydular.) *Kardgeranlar* (Defterlerde “Cemâat-i kardgerân-ı hâssa” olarak geçen bu grubun görevi sultan ve saray yetkilileri için

sanatsal değeri olan bıçak, hançer vb. kesici aletleri üretmek ve bunların bezemelerini hazırlamaktır.) *Niyamgeranlar* (Maaş defterlerinde "cemâat-i niyâmgerân-ı hâssa" olarak geçen sanatkârların kılıç, bıçak, hançer gibi aletlerin kınlarını hazırlamakla sorumlu oldukları bölüktür.) *Siperduzanlar* Maaş defterlerine "cemâat-i siperdûzân-ı hâssa" olarak geçen bu bölük sarayın kalkan ihtiyacını karşılamakla yükümlü olan bölüktür.) *Bozdoğaniler* (Defterlere "cemâat-i bozdoğanîyân-ı hâssa" olarak kaydedilen bu grup saray için gürz adı verilen, topuz, şeşber gibi savaş silahları hazırlamakla sorumlu olan bölüklerdir.) *Tirgeranlar* ("Cemâat-i tirgerân-ı hâssa" olarak defterlere kaydedilen bu bölük sarayın ok üretiminin gerçekleşmesinden sorumlu olan bölüktür.) *Kemangeranlar* ("Cemâat-i kemangerân-ı hâssa" olarak defterlerde adı geçen bu bölük sarayın yay ustaları bölüğüdür.) *Tüfenkciyanlar* (Defterlerde "Cemâat-i tüfenkciyân-ı hâssa" olarak geçen bölüğe mensup sanatkârlar, sarayın tüfek vb. ateşli silah ihtiyacını karşılamakla sorumlu ustalar bölüğüdür.) *Dımeşkigeranlar* ("Cemâat-i dımeşkîgerân-ı hâssa" olarak defterlere kaydedilen bölük, görevi dımeşki (Şam işi)adı verilen bezeme tekniğini demir ve çelik gibi madenlere uygulamakla olan bölüktür.) *Zırhcıyanlar* ve *Kundakcıyanlar* Maaş defterlerinde "cemâat-i zırhcıyan ve kundakcıyan-ı hâssa" olarak geçen sanatkârlar grubu, zırhların ve ateşli silahlara yapılacak kundakların üretiminden sorumlu olan bölüklerdir.)

Ahşap Sanatları Bölükleri: Mimari parçalardan küçük el sanatı eserlerine çok geniş bir etki alanı olan ahşap sanatları ağacın oyulup şekil verilmesi ve hazırlanan malzemenin oyma ve kakma gibi tekniklerle bezenmesi faaliyetlerini yürüten ustalar topluluğudur. *Kündekaranlar* (Defterlere "cemâat-i kundekârân-ı hâssa" olarak kaydedilen bu sanatkârlar grubu, kündekârî tekniğini uygulayarak eserler hazırlamakla görevli olan bölüklerdir.) *Saztraşanlar* (Defterlerde "cemâat-i saztrâşân-ı hâssa" olarak kaydedilen bölüğe mensup sanatçılar, sarayda kullanılmak üzere müzik aletleri hazırlayan gruplardır. *Neccaranlar* (Defterlerde "cemâat-i neccârân-ı hâssa" olarak geçen hassa marangozları, mimari eserlerin ahşap aksamlarıyla Kur'an-ı Kerim mahfazaları, rahleler, yazı takımları, sandıklar olmak üzere çeşitli ahşap küçük el sanatı ürünlerini hazırlamakla görevli bölüklerdir.) *Harratinler* Cemâat-i harratîn-i hâssa" şeklinde defterlere kaydedilen bu grup, ahşap malzemeyi çıkıktan geçirdikten sonra malzemeye şekil veren ve kullanıma hazır hale getiren sanatçılar topluluğudur.

Maden Sanatları Bölükleri: Bu grup değerli olmayan çeşitli madenlerle çalışarak eserler hazırlayan sanat birlikleridir. *Çilingiranlar* (Defterlerde "cemâat-i çilingirân-ı hâssa" olarak kaydedilen, sarayın kilit ve anahtar ihtiyacını karşılayan bölüklerdir.) *Kazganyanlar* "Cemâat-i kazganyân-ı hâssa" olarak defterlere kaydedilen, sarayda kullanılması için başta mutfak eşyaları olmak üzere günlük olarak ihtiyaç duyulan çeşitli madeni objeleri hazırlamakla yükümlü olan bölüklerdir.)

Diğer zanaat bölükleri olarak: *Çameşuyanlar* ("Cemâat-i cameşuyan-ı hâssa" olarak defterlerde kaydedilen hassa çamaşırcıları, saraya ait çamaşırları yıkamaktan sorumlu olan bölüktür.) *Anberineler* (Cemâat-i anberîne-i hâssa" bölüğü adı alan sanatçılar etrafa hoş koku veren amber adı verilen maddeyi hazırlamakla yükümlü olan gruptur.) *Destvaneiler* (Defterlerde "cemâat-i destivane-i hâssa" olarak geçen ve sultanın ve maiyetinin av esnasında giydikleri destivan adı verilen özel eldivenleri üretmekle sorumlu olan bölüklerdir.) *Kaşıgeranlar* (Defterlerde "Cemâat-i kâşıgerân-ı hâssa" olarak kaydedilen ve sarayın çini üretiminden sorumlu olan sanatçılardan oluşan bölüklerdir.) *Küştegeranlar* (Defterlerde "cemâat-i keştigerân-ı hâssa" olarak geçen ve sarayın kayıklarının üretim, bakım ve onarımından sorumlu tutulan ustalardan oluşan bölüklerdir. *Cerrahinler* (Defterlerde "Cemâat-i cerrâhîn-i hâssa" olarak geçen ve sarayın sağlık hizmetlerinden sorumlu çalışanlarından oluşan bölüklerdir.) *Sorgucıyanlar* (Defterlerde "cemâat-i sorguciyân-ı hâssa" olarak geçen hassa

sorguççuları, üst düzey saraya mensupları için sorguç hazırlamakla yükümlü olan ustalardan oluşan bölüklerdir.) *Nalçeciyanlar* (Defterlerde “Cemâat-i nalçaciyân-ı hâssa” olarak kaydedilen nalçacı bölüğünün görevi nalça adı verilen, saray mensupları için hazırlanan ayakkabı, çizme gibi eşyaların topuk kısmına çakılan küçük demir parçaların yapımıdır.) *Debbağınlar* (Defterlerde, cemâat-i debbâğîn-ı hâssa” olarak geçen bu bölük, saray için hazırlanan çeşitli eşyalarda gerekli olan deri malzemeyi kullanıma hazır hale getirmekle görevli idiler.) *Camgeranlar* (Defterlerde, “Cemâat-i câmgerân-ı hâssa” olarak geçen camcılar bölüğüne bağlı bu gruplar, saray için cam malzemedeki eşyalar üretmekteydi. *Mürekkepçiler* (Defterlerde “cemâat-i mürekkebciyân-ı hâssa” olarak adı geçen bölüğün görevi saray için hazırlanan el yazması vb. metinlerin yazılmasında kullanılacak mürekkebi üretmekti.) *Saatçiyanlar* (Defterlerde “cemâat-i saatciyân-ı hâssa” olarak kaydedilen bölüğün görevi saray saatlerini hazırlamaktı.) *Zerkubanlar* (Defterlerde “cemâat-i zerkubân-ı hâssa” olarak adı geçen bölük saray için hazırlanan eserlerde kullanılmak üzere altın varak malzemeyi üretmekle görevliydi.) *Buhurciyanlar* (“Cemâat-i buhurciyân-ı hâssa” şeklinde defterlerde kaydedilen bölüğe bağlı zanaatçılar sarayda kullanılmak üzere çeşitli tekniklerle hazırlanan ve dumanı hoş koku veren bitkisel karışımları üretmekle sorumlu bölüklerdir.) *Kehhâlanlar* (“cemâat-i kehhâlân-ı hâssa” olarak geçen kehhaller sarayın göz doktorları olarak görev yapan bölüklerdir.) *Cerağçiyanlar* (“Cemâat-i çerağciyân-ı hâssa” olarak defterlere kaydedilen bölüğe mensup zanaatçılar sarayın kandil ve kandil içerisine yerleştirilecek malzemenin üretiminden sorumlu olan gruplardır.) *Kalcıyanlar* (Defterlere “cemâat-i kalcıyân-ı hâssa” olarak kaydedilen bölüğün görevi bakır objeleri kalaylamaktı.) *Bülbülciyanlar* (Defterlere “Cemâat-i bülbülcıyân-ı hâssa” olarak kaydedilen bölüğe mensup olanlar sarayda yetiştirilen bülbüllerin eğitiminden ve bakımından sorumluydular.) *Pehlivanlar* (Sarayın profesyonel güreşçileri olan gruplardır.) *Mütefferika* (Defterlerde “cemâat-i mütefferika-i ehl-i hiref” şeklinde geçen mütefferika ise diğer sanatçı ve zanaatçıların toplanmış olduğu gruptur. Maaş defterlerinin en sonuna kaydedilen bu gruba bağlı çalışanlar sarayın o dönemdeki ihtiyaçlarına göre belirlenmekteydi.) Saraya Bağlı Diğer Hizmet Bölükleri olarak teşkilatlanan birliklerdir²².

Sarayın Ehl-i Hiref teşkilatına mensup bölükleri günümüze ulaşan çeşitli belgelerle tespit edilebilmekle beraber, bu bölüklerin ortaya koyduğu eserlerin tümünün hangi sanatçı tarafından hazırlandığı bilinmemektedir. Ancak, özellikle kimlik bilgilerinin bulunduğu ketebe sayfaları dolayısıyla, bazı yazma eserlerin ve sanatçı imzalı objelerin saray sanatçıları tarafından üretildiği kanıtlanabilmektedir. Bununla birlikte, imza taşımasa da gerek üslup özellikleri gerekse kullanılan teknikler Osmanlı sarayında halen korunan birçok eserin, saray atölyelerinde hazırlandığını ortaya koymaya yetmektedir.

Teşkilat Çalışanlarının Ücretleri

Günlük çalışmaları üzerinden hesaplanan maaşlarını üç ayda bir alan sanatçıların ücretleri bağlı oldukları bölüklere göre farklılık gösterebilmekteydi. Bu farklılıklar yapılan işin zorluğu ile önemine veya sanatçının yetenek, kıdem ve unvanına göre belirlenebilmekteydi. Kuruma yeni giren şakirdler oldukça düşük ücretler alırken, sersanatkar, kethüda vb. unvanlara sahip olanların genel olarak daha yüksek maaşlar aldıkları görülmektedir. Ulûfeleri Topkapı Sarayı ikinci avlusunda bulunan ve günümüze ulaşmayan Divanhane adı verilen yapıda hazinebaşının huzurunda dağıtılmaktaydı²³. Ehl-i Hiref sanatkârlarının sipariş üzerine yaptıkları işlerinin dışında, çeşitli vesilelerle padişaha takdim etmek üzere

²² Pelin, Bozcu, *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref*, (yayımlanmamış uzmanlık tezi), İstanbul, 2010. S.19-80.

²³Filiz Çağman, “Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler”, *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya: Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 1989, s.39.

hazırladıkları eserleri karşılığında ise yüksek ücretler ve kaftanlarla ödüllendirilmişler, bazılarının aylıkları ve günlükleri artırılmıştır.²⁴ Ek iş yaptıklarında ise, ek ücret almışlardır.

Teşkilatın Çalışma Mekânları

Yaptıkları eserlerle Osmanlı'nın ihtişamını yüzyıllara aktaran Ehl-i Hiref teşkilatının çalışma mekânları bugün halen tartışılan bir konudur. Konuyla ilgili önemli bir kaynak olan Kanuni dönemi şehnamecisi Seyyid Lokman'ın eseri Hünernâme'de, sanatçı atölyelerinin yeri olarak, sarayın birinci avlusunun anlatıldığı bölümde, çeşme ve onun yakınındaki defterdarın divanhanesi ile mühimmat ambarı ve Aya İrini Kilisesi'nin arka yan tarafındaki hasır işliklerinin bitişiği gösterilmektedir.

Mühimmat ambarı, 15. yüzyıl sonlarından itibaren sarayda gerekebilecek yapı malzemesini koymak için kullanılmış *anbar-ı amire* ya da *anbar-ı hassa*'ya bağlı çalışan sanatkâr ve zanaatkârlara ait olan ambardır. Aya İrini Kilisesi'nin hemen arkasında dış bahçelere inen yokuşun yakınında bulunan bu mühimmat ambarının yanında yer alan atölyeler içinde marangozlar, taşçılar, kireççiler, kilitçiler, lağımçılar, demirciler, suyolcuları, camcılar, kurşun dökücüler, hamallar, yapı işçilerine ait atölyeler bulunmaktaydı. Bu sanatkârlar sarayın ve saraya bağlı yapıların inşa ve onarımlarıyla ilgilenmekteydiler. Yine günümüze ulaşan bazı belgelere göre, Ehl-i Hiref'e bağlı kuyumculuk bölükleri olan zergerlerle hakkakların ve altın iplikler işleme yapan sanatçıların bağlı olduğu zerduzların atölyelerinin Aya İrini Kilisesi'nin ardındaki yokuştan Çinili Köşk'e uzanan yol üzerinde bulunduğu söylenebilmektedir²⁵. Bu atölyeler oldukça korunaklı duvarlara sahip bir kompleks içerisine yerleştirilmişti.

Bazı dönemlerde kırkın üzerinde bölük sayısı ve binin üzerinde sanatkârıyla oldukça büyük bir teşkilat olan Ehl-i Hiref'in, bir bütün olarak tüm personelinin saray sınırları içindeki atölyelerde çalışmış olabilmesi pek mümkün görülmemektedir. Bir sipariş verileceği zaman teberdar-ı zülflüyan aracılığıyla ilgili bölükbaşının çağrılarak kendisine iş talimatı verildiğini biliyoruz. Ayrıca eserlerin üretiminde en nadide mücevherlerin, kumaşların, çinilerin ve farklı pek çok malzemenin kullanıldığını düşünüldüğünde, ürün geliştirmede denetim mekanizmaları tarafından bunların sık sık kontrolleri de yapılmış olmalıdır. Bu gibi nedenlerle saray dışındaki atölyelerinde çok uzak civarlarda değil, saray yakınlarında oldukları düşüncesi yüksek bir ihtimaldir.

Bunlardan, saray kütüphanesi için son derece değerli işçilikteki el yazmalarını hazırlayan nakkaşlar bölüğünün atölyelerinin ise Adliye Sarayı'nın (Darülfünûn) Hipodrom'a bakan kısmında yer alan ve günümüze ulaşmayan *Arslanhane*'nin üst katında ve yanında olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı önemli el yazmalarının hazırlanması esnasında sarayın eser için çalışan sanatçılara özel atölyeler tahsis ettiği de yine belgelerle kanıtlanabilmektedir.

Teşkilatın Osmanlı Kültür ve Sanat Yaşamındaki Önemi

Tarih boyunca bütün büyük devlet ve imparatorluklarda sanatlar, devletin ileri gelenlerinin himayesi altında toplanarak kurumsallaşmışlar ve o devletin gelenek göreneklerine göre bir ekol oluşturarak, sanatta bir kimlik kazanmışlardır. İster doğu, ister batı medeniyetleri olsun siyasi otoritenin desteklemediği ve gelişimine yön vermediği hiçbir devlet teşkilatı da sanatta hak ettiği mertebeye yükselememiştir.

²⁴Rıfki Melül Meriç, "Türk Sanatı Tarihi Vesikaları: Bayramlarda Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, S.1, İstanbul, 1963, s.764.

²⁵Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı. Mimari, Tören ve İktidar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.75

Osmanlı'da da durum aynıdır ve Osmanlı merkezi devlet yapısının yanında, merkezi bir sanat yaratabilme girişimi, sanat üslubunun tüm geleneksel sanatlarda aynı çatı altında toplanması ile sağlanmıştır. El yazmalarından çinilere, padişah kaftanlarından madeni objelere, altın ve murassa işçiliğindeki objelerden ahşap eşyalara kadar Osmanlı küçük el sanatlarında görülen bu üslup birliği, Ehl-i Hiref atölyelerinde yürütülen çalışmaların sonucudur. Saray, gerek kendi bünyesinde ve kendi geleneksel sistemleri ile yetiştirdiği, gerekse çeşitli yollarla başka ülkelerden devşirilip himayesi altına aldığı ünlü ustalarla ve organize bir çalışma sistemi ile yeni üslupların yaratıcısı olmuştur. Organize ve eğitilmiş bir teşkilat içinde olmak, bu yeni üslupların beraberliğini sağlamış, bu da saray sanatı ekolünün oluşmasına neden olmuştur.

Ancak burada dikkati çeken husus, saray sanatının öncülüğü ile bir yandan da imparatorluk sınırlarına dâhil olan diğer atölyelerde ve evlerde gerçekleştirilen sanatsal faaliyetler ile doğal yollarla oluşan halk sanatı ve saray sanatının daha mütevazı, halka hitap eden bu sanata olan etkileridir.

Ehl-i Hiref teşkilatının üretim anlayışı içerisinde hem her ustanın, hem de her işin özel olduğu düşüncesi yatmaktadır. Topkapı Sarayı'nın önemli mekânlarının gerek ilk tasarım aşamasında, gerekse yeniden işlevsellik kazandırılmasında dönemin tüm ileri tekniklerini, standart normlara ulaştırmada hep bu özel usta ve özel iş anlayışı ön planda tutulmuştur. Dönemin en modern teknikleri ve en pahalı malzemeleri ve kaliteli işçilik ile üretilen eserler, yeni kimlik ve üretim geleneğinin ve aynı zamanda da dönemin güncel trendlerinin en önemli göstergeleridirler. Dönemin saray halkının ince zevklerine ve geliştirilen teknolojiye bağlantılı olarak yaratılan tasarımları, zaman zaman Avrupa modasını dahi etkilemiş ve ileri teknoloji ve ustalık ile üretilen kumaş ve halılar, Avrupa'da da aranan endüstri ürünleri olmuşlardır. Bu ürünler dönemin Avrupalı ressamalarının tablolarında da sıkça karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin. Tiziano'nun Prado Müzesi'nde bulunan yaklaşık 1566 tarihli *İsa'nın Gömülmesi* adlı tablosundaki bir dokuma, nakkaşhanede yaratılan en özgün Türk tasarımlarından biridir. Tabloda, Nikodimos, çintemani motifli gibi başka motiflerle kombine edilen, açık seçik hatlı üç benekli salkım motiflerinin bulunduğu bir çüppe giymiştir²⁶. Yine 16. yüzyıl Kuzey Rönesans sanatçılarından Hollandalı Genç Hans Holbein'e ait National Gallery'de bulunan 1533 tarihli *Elçiler* tablosunda da, motifleri saray sanatına atfedilen Uşak halısı görülmektedir.

Ehl-i Hiref sanatçılarının eserleri devlet kimliğinin yaratıldığı, geliştirildiği ve öncü niteliklere dönüştüğü eserlerdir. Ortak bir çalışma ürünü olan bu eserler, gerek tasarımları ve biçimlendirilmeleri, gerekse yabancı protokole verecekleri mesajlarda, imparatorluğun sanatsal gelişimini göstermeleri açısından son derece önem arz ediyorlardı. Saray sanatının en önemli kurumlarından *Nakkaşan-ı Hassa* adı verilen *Nakkaşhane*'de ortak bir üslup içerisinde tasarımı yapılan eserler, halk sanatı içinde model alınmışlar ve gerek kalite, gerekse dizayn anlamında taklit edilmişlerdir.

Usta nakkaşlar tarafından kâğıda geçirilen süsleme kompozisyonları ki: genel olarak bunlar natüralist çiçek desenleri ya da geometrik tarzda bezemelerdir, bunlar diğer bölüklerin atölyelerine gönderilmiş ve bezeme tasarımları kâğıttan ilgili eserlere geçirilmiştir. Bu desenler saray atölyelerinin yanında saray dışından talep edilen çeşitli sanat ürünlerini de süslemekteydi. Bu anlamda saraydaki mimari bezemelerin ve her türlü el sanatı ürününün tasarımında saray nakkaşhanesi başrolü oynamakta, bu durumda Ehl-i Hiref teşkilatı Osmanlı süsleme sanatlarının temelini oluşturmaktaydı.

²⁶Madrid'teki tablo için bk. Titian, Prince of Painters, s.354-355. Bkz: Topkapı Sarayı Müzesi (env.no.13/41) Sultan I.Selim kaftanı.

Yaratılmaları üretim teknolojisine dayanan halı, çini, kumaş, ahşap ve madeni obje gibi kullanım nesnelerinin desen ve motifleri usta nakkaşlar tarafından çizilmiş ve tasarlanmış ve yine teşkilata bağlı hassa mimarlar ocağının eserleri olan köşkler, kasırlar, camiler ve bunların gösterişli mekânları bu ortak çalışmanın ürünleri ile süslenmişlerdir. Bu mimari yapılar mimarların, nakkaşların, kaşıgeranların ve pek çok sanat erbabının ortak bir çalışma içerisinde olduğunu gösteren önemli çalışmalardır.

Eserlerin ortak bir çalışma ürünü olması nedeni ile de, nakış eserlerinde, tezhiplerde, çinilerde veya minyatürlerde sanatçıların imzası bulunmamaktadır. Eserler, geniş bir grubun uyumlu bir bütünlüğü içerisinde ortaya çıkmış sanatsal çalışmalardır. Bu malzemelere ve ürünlere ait bilgiler ve kazanılmış edinimler bu teşkilat içerisinde korunmuş ve bu kıymetli bilgiler günümüze kadar getirilmişlerdir.

Sarayın talep potansiyeli yüksektir ve saray zaman zaman başkent ve bazı önemli merkezler için en önemli müşteri konumunda olmuştur. Verilen siparişler doğrultusunda, bu şehirlerde saray için üretilen eserler de, gerek kullanılan malzemenin kalitesi gerekse desen ve tasarım bakımından üst düzey işçiliklerle meydana getirilmiştir. Böylece sarayın dışında faaliyet gösteren önemli üretim merkezleri bir anlamda sarayın denetimi altında olurken, bir taraftan da Osmanlı saray sanatı, başkent ve saray sınırlarının dışına çıkarak sultanın desteğiyle süreklilik kazanmış oluyordu²⁷.

Ülke sınırları içerisinde üretilen gündelik yaşama dair, giyim kuşam aksesuarları, örtü, çadır, kumaşlarda uygulanan işlemler, sancaklar, eyer takımları, tabanca kılıfları, kalkan, sadak, seccadeler, seramikler, halılar gibi nesnelerin üzerlerine uygulanan süsleme öğelerinin, sarayda bu ortak üslup kuralları içerisinde yaratılan desenlerden esinlenerek üretildiğine hiç şüphe yoktur. Sarayın ihtiyacı için yaptırılan üretimler, dönemin modasını da yönlendiriyor ve bu moda imparatorluğun her yerinde örnek alınıyordu. Anadolu'nun pek çok yerinde rastlanan aynı kompozisyon prensiplerine ve motiflere sahip hafif işlemlerin, aynı dönemlerde üretilen kumaşlarda, seramiklerde, halı yüzeylerinde, kalemişlerinde görülmesi, bunların bazılarının saray atölyelerinde değil, imparatorluk sınırlarındaki çok farklı merkezlerde üretilmiş olmalarına rağmen, ortak bir üsluba bağlı kalındığının işareti kabul edilmektedir. Örneğin, nakkaşhanede hazırlanan tasarımlardan, özellikle çini ve büyük ölçekli halı tasarımları Anadolu'da şöhret yapmış atölyelere gönderilmiş ve uygulanmışlardır.²⁸ Aynı yüzyıldaki saray atölyelerinde yapılmış halıların desenleriyle, Uşak kaliteli saf seccâde şeklindeki câmi halılarının üslûp beraberliği ve çini üretimindeki benzerlikler bu birliği ortaya koyan yaklaşımlardır.²⁹

Halk sanatının oluşmasında, saray sanatı bir anlamda doğal bir kontrol mekanizması yaratmıştır. Osmanlı devlet yapısı genel yapısı itibari ile kontrolcü, serbest ekonomi şartlarının geçerli olmadığı bir sistemdir. Meslek erbapları üzerinde devletin sıkı kontrolü söz konusudur. Birçok malın fiyatı devlet tarafından belirlenmekte ve devlet birçok malın üretimini tekelinde tutmaktadır. Devlet halkı fiyat dengesizliklerinden ve haksız artışlardan koruyabilmek için sık sık denetimler yapmaktaydı. Ekonomide yaratılan bu kontrolcü sistem, Osmanlı sanatları üzerinde de etkili olmuş ve sanat kurumları üzerinde de kontrol mekanizması işletilmiştir. Yaratılan eserlerde sanatçıların tamamen özgür olarak tasarımlarını yapabildiklerini söylemek zordur. Genel çerçevede profesyonel sanatçı için hayal gücünden ziyade kalıplaşmış belli

²⁷Filiz, Çağman, "Osmanlı Sanatı", a.g.e., s.99.

²⁸Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul, 1987, s.103.

²⁹Önder, Çokay, 'Osmanlı Saray Sanatı Ekolünde Sanatçılar ve Halı Üretimi', *İstem*, Yıl:1, Sayı:2, 2003, s.147 – 154.

normlar söz konusudur, modellerde belli kalıplara bağlı kalınarak yapılan birbirinin tekrarı desenler görülmektedir. Sanatçı ağırlıklı olarak kısmen detaylarda özgür kılınmıştır.

Yerel olarak, evlerde yapılan sanatsal faaliyetlerde ise, daha naif ve kuralların dışına çıkan bir anlayış sezilmektedir. Ancak bununda bir sakıncası olacaktır, standardizasyonun ve kalitenin düşmesi gibi. İşte bu aşamada saray sanatının, halk sanatı üzerinde doğal bir kontrol mekanizması sağladığı görülmektedir. Örneğin: saray tarafından ısmarlanan yedi adet örtü hakkında tarihsiz bir not ele geçmiştir. Notta kullanılan iplik miktarından söz edilmektedir³⁰. Bu iş için bulunan 10 kadın, işin çok ince yeteneklerinin üstünde olduğunu söyleyerek siparişleri geri çevirmişlerdir. Bu belgeden motif ve renk düzeninde siparişi veren sarayın talimatlarına göre yapıldığı anlaşılmaktadır³¹. Böylece saray sanatı, halk sanatını da geliştirmiş oluyordu.

Ehl-i Hiref'e ait atölyelerde üretilen bu ürünlerin, iç ve dış rekabet ortamı içinde öncü ve aranan ürünler olması, bu sanat ehli teşkilatın iyi yönetilmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca teşkilata dışardan destek veren ustaların da öncü nitelikte üretilen bu ürünleri ülke geneline, halkın günlük yaşam alanına yaymak için gösterdikleri çabada nitelikli üretimin gelişmesini sağlamıştır. Osmanlı ekonomisi içerisinde oldukça önemli bir yeri olan ve bizzat saray bünyesinde ve saray yönetimi himayesinde faaliyet gösteren bu ustalar kadrosu, en büyük desteğini de bizzat aristokrat sınıf tarafından görmekteydi.

Ehl-i Hiref ustalarına ödenen ücretlerin de yüksek olması, bu grubun oldukça önemsendiğinin ve finansal açıdan da desteklendiğinin göstergesidir. Ruus-i Hümayun ile gerçekleşen tayin sırasında, işlerin yapılması sırasında geçen zamana ait gecikme için fazladan ödeme yapılması³², yeni fethedilen ülkelerdeki başarılı sanatçıların ülkeye getirilerek deneyimlerini aktarmaları ve nitelikli eserler üretmeleri için kendilerine üstün maaşlar bağlanmış olması³³ da bu gruba verilen önemi göstermektedir.

Ancak Ehl-i Hiref teşkilatı yüzyıllar itibari ile çok farklı evreler geçirmiştir. 15.yüzyıl'da kurulma ve gelişme, 16.yüzyıl'da ise altın çağını yaşayan bu teşkilatta özellikle kendilerine çok fazla görev yüklenen nakkaşların sayısı hızla arttırılmıştır. 17. yüzyılın başlarından itibaren özellikle artan enflasyon doğrultusunda, iç piyasaya yönelik yerli üretimin talebinde daralmalar yaşamış ve istihdam sayıları gittikçe azalmaya başlamıştır. Kullanılan malzemelerin pahalılığı ve ödenen maaşların devlet bütçesini etkileyecek düzeyde olması gibi faktörler nedeniyle, azalmaya başlayan usta kadroların sanatçı sayısı 18. yüzyıl sonlarında yüz seksenlere kadar düşerek yok olmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte, Osmanlıya giren batılı etkiler sonucunda ortaya çıkan yeni yaşam biçimine ve sanat zevklerine uyum sağlayamayan Ehl-i Hiref teşkilatı 18. yüzyılda etkinliğini yitirmiştir.

Bu dönemde saraya bağlı atölyeler şeklinde kurulan Yıldız çini fabrikası, Beykoz cam fabrikası ve Hereke halı fabrikası için yurtdışından getirilen uzman sanatçılar Ehl-i Hiref teşkilatının görevini devralmış ve sanatsal üretimler bu kuruluşların varlığı ile devam etmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulmuş olan bu üretim kurumları her ne kadar Osmanlı'ya kendine özgü bir sanat yorumundan uzak Batılı sanat tarzlarının etkisinde bir üslup kazandırmış olsalar da, sarayın sanatsal üretimi kontrolü altında tutma geleneğini devam

³⁰M. Celal, *Türk İşlemeleri*, İstanbul 1939.s29:F.Çağman, 'Osmanlı Sanatı', s.194. E.144.

³¹ Şebnem, Akalın, 'Osmanlı İşlemelerinin 17.Yüzyıldaki Motif ve Kompozisyon Özellikleri,' *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, s.21.

³²Rıfki Melül Meriç, "Türk Sanatı Tarihi Vesikaları: Bayramlarda Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, S.1, İstanbul, 1963, s.764.

³³A.g.m s.764.

ettirmiş olmalarından dolayı, Osmanlı sarayının son dönemde faaliyet gösteren Ehl-i Hiref teşkilatı şeklinde yorumlanmaları yanlış olmayacaktır.

Ancak, yine de unutulmamalıdır ki: üç asır boyunca sanat eseri üretiminde en yetkin kurum olan Ehl-i Hiref, gerek bünyesinde yetiştirdiği sanatçılar, gerekse sanatında yeterliliğini ispatlamış olan ünlü ustalarla Osmanlı sanatının karakteristik özgün yapısını yaratmış ve günümüz sanatının temel taşlarını oturtmuştur. Diğer bir deyişle, sarayın himayesi altında çalışan sanatçılarla özgün bir yapı kazanan Osmanlı sanatı, bu sanat atölyelerindeki çalışma sistemine bağlı olarak tüm sanat alanlarında yakalanan üslup birliğiyle de bir imparatorluk sanatı olduğunu göstermiştir.

SONUÇ

Kökleri Anadolu Selçukluları döneminde, Anadolu'da kurulmuş ve oldukça güçlü bir kurum haline gelmiş İslam mistisizm'inin getirdiği ahlak anlayışı ve insanı yaratılmışların en üstü "Ehsen el Halikin" sayan, Fütüvvet³⁴ birlikleri fikrine dayanan ve Ahi anlayışına bağlı olan Ehl-i Hiref teşkilatı, Osmanlı saray sanatı üslubu yaratılmasının en önemli aktörü, sarayın usta sanatçılar kadrosudur.

Sarayın sanatsal faaliyetlerini yürütmek üzere teşkilatlanmış olan bu kuruluş, adeta Osmanlı siyasal otoritesinin sanatla ilişkilendirilmiş izdüşümü olarak kabul edilebilir. Saray sanat otoritesi, pragmatik bir yaklaşımla, yarattığı hiyerarşik düzene dahil ettiği yeteneklerden azami ölçüde faydalanmış, elimine ettiği işgücünü ise, farklı yaklaşımlarla ya tekrar kendi bünyesinde ya da başka birimlerde görevlendirmiştir.

İmparatorluk sınırlarında, saray sanatını yaratan usta sanatçıların görevlendirilmeleri iki yoldan olmuş, bunlar ya saray teşkilatına alınıp bir ücret karşılığında teşkilata dâhil edilmişler ya da devlete bağlı atölyelerde belirli bölgelerde görevlendirilerek serbest biçimde sanatlarını icra etmeleri sağlanmıştır.

Saray, sanatsal üretimler için bir yandan iç teşkilatındaki Ehl-i Hiref ekibini, bir yandan da İstanbul, Bursa, İznik, Kütahya gibi şehirlerde bulunan atölyelere fermanlar göndermek suretiyle siparişlerde bulunmuş, ancak talep ettiği sanat eserlerinin üretiminde kontrolündeki nakkaşhanenin formüle ettiği modellere ve desenlere göre üretilmesini sağlamıştır. Bunun dışında bazen de belgelerde görüldüğü üzere, teşkilata bağlı bazı nakkaşların çeşitli yörelerden gelen nakkaşlarla birlikte farklı mimari yapılar da görev almış olmaları, bunların aktif olarak yapıları bezemekten ziyade, yalnızca direktifleri vermek, son kontrolleri yapmak ile görevlendirildiği fikrini yaratmıştır.

Ancak, bu kontrolcü üretim tarzı, Sanayi Devrimi'nin de etkisi ile zaman içinde piyasayı daraltan, üretim ekonomisine sekte vuran bir gelişim göstermiş olsa da, uzun yıllar boyunca köklü Osmanlı saray sanatı meydana getiren ve yaşatan bir anlayış olmuştur.

Nitelikli saray sanatının ve üslup birliğinin sağlanması tüm bu koordinasyonların sonucudur. Ayrıca, saray atölyelerinde yaratılan bu sanat, sınırlar dâhilinde ki halkın sanatını da etkilemiştir. Osmanlı kültür ve sanat yaşamında oldukça önemli bir yeri olan bu teşkilatın, üslup birliğini sağlamadaki başarısı teşkilatın teknik olarak irdelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle yapılan çalışma ile teşkilatın organizasyon temelleri, kadrolaşmaları, üretim prensipleri, bağlı olduğu siyasal otorite ile ilişkileri ele alınmıştır.

³⁴Fütüvvet kelime kökeni olarak Arapça bir kelimedir. Cömert, yiğit, delikanlı, gibi anlamlara gelmektedir. Feta kelimesinden türemiş olup, ahlaki ve insani üstün meziyetlerden olan kahramanlık, hak ve hukuka riayet etmek, feragat sahibi olmak, malıyla ve gücüyle başkasının yardımına koşmak, bağlayıcı olmak ve nihayet Allah yolunda nefisini hakir görmek gibi anlamlar taşımaktadır. Bkz. Bayram, Mikail, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, s.12. Konya, 1991.

KAYNAKÇA

- ASLANAPA Oktay, **Türk Halı Sanatının Bin Yılı**, İstanbul, 1987.
- AKALIN Şebnem, 'Osmanlı İşlemelerinin 17.Yüzyıldaki Motif ve Kompozisyon Özellikleri,' **17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı**, Sanat Tarihi Derneği Yayınları.
- BOZCU Pelin, **Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı Ehl-i Hiref**, (yayımlanmamış uzmanlık tezi), İstanbul, 2010.
- ÇAĞMAN Filiz "Behind the Ottoman Canon: The Works of the Imperial Palace", **Palace of Gold and Light. Treasures from the Topkapı Istanbul**, İstanbul, 2000.
- ÇAĞMAN Filiz "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı", **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**, 1988, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇAĞMAN Filiz "Osmanlı Sanatı", **Anadolu Medeniyetleri Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi Katalogu, Cilt III, Selçuklu/Osmanlı** (İstanbul, 22 Mayıs-30 Ekim 1983), Ankara, 1983.
- ÇAĞMAN Filiz "Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler", **Sanat Tarihinde Doğudan Batıya: Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri**, İstanbul, 1989.
- ÇOKAY Önder, 'Osmanlı Saray Sanatı Ekolünde Sanatçılar ve Halı Üretimi', *İstem*, Yıl:1, Sayı:2, 2003, s.147 – 154.
- EKİCİ Sakine Akcan, '**III. Mehmed Döneminde 1596-1601 Tarihleri Arası Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Sanatkârlar**' (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2013.
- KAZAN Hilal "Topkapı Sarayı'nda Kâtipler Cemiyetinin (Cemâat-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri", *Osmanlı Araştırmaları*, S.24, 2004.
- KIRIMTAYIF Süleyman, "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul: 1996.
- NECİPOĞLU Gülru, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı. Mimari, Tören ve İktidar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- MERİÇ Rıfık Melül "Türk Sanatı Tarihi Vesikaları: Bayramlarda Padişahlara Hediye Edilen Sanat Eserleri ve Karşılıkları", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, S.1, İstanbul, 1963.
- SÖZEN Metin ve TANYELİ Uğur, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1986.
- TANINDI Zeren, 'Nakkaş Hasan Paşa', *Sanat*. No:6, 1979.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- YAMAN Bahattin, "1796 Tarihli Ehl-i Hiref Defterine Göre Osmanlı Saray Sanatkârları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13, I sparta: 2004.